

EKREM ČAUŠEVIĆ
(Zagreb)

“PADİŞAH ADALETİNİN BERRAK SUYUNU
BULANDIRANLAR” – 19. YÜZYIL BOSNASI’NDA
DİNLERARASI HOŞGÖRÜSÜZLÜĞE
İMGEBİLİMSEL BİR BAKIŞ¹ –

“ONI KOJI ZAMUĆUJU BISTRU VODU
CARSKJE PRAVDE”

– Imagološki osvrt na međuvjerske odnose u Bosni u 19. st. –

Sažetak

U članku se govori o stereotipima i aksiološkim atribucijama koje su bosanski franjevci koristili u opisu “bosanskih Turaka” [Bošnjaka] i pravoslavnih svećenika u drugoj polovini 19. stoljeća. Kao izvor za analizu poslužila su privatna pisma koja su franjevci razmjenjivali u razdoblju od 1850. do 1870, i to privatnim kanalima kako ta prepiska ne bi dospjela u ruke austrijskih i lokalnih osmanskih vlasti. Zahvaljujući činjenici da se prepiska odvijala u tajnosti i bez straha od cenzure, opravdano je pretpostaviti da odražava autentična mišljenja i stavove franjevacu prema osmanskim vlastima i pripadnicima drugih konfesija s kojima su dijelili, među ostalim, životni prostor i jezik. Analiza pokazuje da aksiološke atribucije iz franjevačkih pisama sličje repertoaru predodžbi i vrijednosnih sudova koji se susreće i u drugim izvorima katoličke provenijencije nastalima u Bosni i Hercegovini, kao i u hrvatskoj književnosti ranoga novovjekovlja. Zanimljivo je međutim da se nijedna negativna atribucija ne odnosi na sultana. Naprotiv, o njemu se govori kao o utjelovljenju principa

¹ Bu makalenin Türkçesini titizlikle gözden geçiren, Zagreb Üniversitesi Felsefe Fakültesi Türkoloji Bölümü öğretim görevlisi değerli meslektaşım Dr. Özgür Öner’e candan teşekkür ederim.

pravde i uzvišenom vladaru “čiju kristalno bistru vodu” [metafora za pravdu] mute i blate predstavnici lokalnih vlasti.” S obzirom na to da imagološka analiza zahtijeva i povijesnu kontekstualizaciju teksta, takav odnos prema sultanu treba tražiti u društvenopovijesnom kontekstu. Naime, veći dio pisama napisan je u vrijeme kad su centralne vlasti pod sultanovim budnim okom ulagale velike napore da slome otpor koji su konzervativna ulema i krupni zemljoposjednici pružali provođenju društvenih i agrarnih reformi u Bosni. Budući da su te reforme za katolike i njihov opstanak bile od životne važnosti, autori pisama pohvalno se izražavaju ne samo o sultanu i ponekim osmanskim namjesnicima u Bosni nego i o muslimanskim (bošnjačkim) prvacima koji su podržavali reforme kao put k modernizaciji osmanske države. Temi se prišlo iz imagološkoga aspekta kroz analizu diskurzivnih konstrukcija o kulturnim i vjerskim identitetima u onodobnoj Bosni.

Ključne riječi: imagologija, pisma, bosanski franjevci, međukonfesionalni odnosi, tanzimatske reforme u Bosni

I. GİRİŞ

Yabancı ülkeler ve halklarla ilgili imgeler, insan ırkının en eski imgeleri arasındadır; muhtemelen insan toplumunun oluşumu kadar kadimdirler. Geliştikleri kültür ve toplumların hayal evrenine ait oldukları göz önüne alındığında, yabancı ülkeler ve halklarla ilgili imgelerin edebiyat ve antropoloji alanlarının sınırlarını aştığı görülür. Karşılaştırmalı edebiyatın bir araştırma dalı olarak imgebilim (imagoloji), yabancı ülke ve uluslara ilişkin edebî kavramların incelenmesiyle ilgilenmektedir ve bugün genel olarak ulusal imgelerin edebiyattaki araştırmaları üzerinde yoğunlaşmaktadır. Joep Leerssen, milliyetçiliğe ilişkin basmakalıp ifadeleri hayal gücünün merkezine koyarak imgelem ve pragmatik retorik potansiyellerini incelemeye çalışır. Leerssen’e göre imgesellik, hayali ve şiirsel edebiyatın önce ulusal klişelerini şekillendirir, sonra korur ve sonra daha da genişletir. Ulusal stereotipler, resmi edebiyat kanonu oluşturan eserler sayesinde uzun ömürlü olur çünkü genellikle hedef kitlenin estetik değerine değer verildiği varsayımının etkilerini taşır.²

İmgebilim, toplumsal yaşamda insanların öz-imgesi ve öteki-imgesini nasıl geliştirdiklerini ve iletişim süreçlerine nasıl yansıtıklarını ele alan

² Joep Leerssen, „Imagologija: povijest i metoda“ (prev. Ivana Brković), u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju* [Haz. Davor Dukić v.s.], Srednja Europa, Zagreb, 2009, 179.

bilimsel bir disiplindir. Bir ulusun edebiyatında başka ulusların imgesi üzerine yapılan araştırmaları kapsadığı için imgebilim, karşılaştırmalı edebiyatın etkinlik gösterdiği alanlardan biri olarak algılanmaktadır. Ne var ki imgebilimin edebiyattan çok kültür tarihine yakın olduğu görüşüne haklı olarak katılan çok araştırmacı da vardır. İmgebilimin kapsama alanı, edebi metinlerin bittiği hayali yerde bitmeyip tam aksine, yarı edebî eserler ya da edebiyat dışı metinlerde genişlemeye devam eder. Buradan hareketle bu makale için kullandığımız kaynaklar, Bosnalı Fransisken papazlarının 1850 ile 1870 yıllarında yazıp gizli kanallarla birbirlerine ulaştırdıkları mektuplardan oluşmaktadır. Gerek tarih gerekse de edebiyat araştırmaları için önemi olmayan bu mektuplar, imgebilimsel araştırmalar açısından birinci el kaynak olarak sayılabilir.

II. TARİHÎ ARKA PLAN VE ÇEVRE

Olumsuz imgeler, bir ulusun geçmişinde yer alan tehlikeli, endişe verici siyasal ve toplumsal koşullardan doğarlar. Bu bağlamda makalemizde siyasal ve toplumsal açıdan ön plana çıkan imgesel özellikler üzerinde durulacaktır.

İlber Ortaylı'nın “İmparatorluğun en uzun yüzyılı” dediği 19'uncu yüzyıl, Bosna-Hersek için beklenmedik sonuçlar doğurmuş, son derece karmaşık kanlı olaylara sahne olmuştur. Gradaçaçlı Hüseyin Kaptan'ın Bosna'da bağımsız bir idarenin kurulması için başlattığı ayaklanmanın kanlı bir şekilde bastırılmasına rağmen Sultan'a boyun eğmeyen Müslüman Boşnaklar, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun Hristiyanlara garanti ettiği hakları kabul etmeyip 1840, 1844 ve 1848 yıllarında Devlet-i Âliyye'ye isyan etmişlerdir.³ En sonunda Bosna Beylerinin itaatsizliğini kırmakla görevlendirilen Ömer Paşa Latas, 1850 yılı Ağustos ayında askeriyeye Saraybosna'ya girip eyaletin sınır bölgelerinde patlak veren isyanları bastırarak reformların uygulanmasını Boşnaklara zorla kabul ettirebilmiştir. 1878 Haziranında patlak veren kanlı olaylar ise silâha sarılan Boşnakların Padişaha baş kaldırmalarının değil; tam tersine, “Bosna'nın gâvur eline teslim edip Devlet-i Âliyye'den kopmaması için” Avusturya-Macaristan ordusuna karşı savaşmaya karar vermelerinin bir sonucuydu.

³ Noel Malcolm, *BOSNA – Kratka povijest* (prev. Zlatko Crnković), Buybook, Sarajevo, 2011, 225-232.

Osmanlı ordusunun 1878 yılında Bosna-Hersek'ten geri çekilmesinin, yerli halklar tarafından farklı tepkilerle karşılandığı bilinmektedir. Bosna-Hersek'i "Sırp topraklarının bir parçası" olarak gören ve Avusturya'nın bu toprakları ele geçirilmesine son derece karşı çıkan Sırp milliyetçilerinin bir kısmı, işgalci orduyu sınırda durdurmak için silâhli çatışmalara girişen Müslüman Boşnaklara yardımda bulunuyordu. 19'uncu yy.'ın ikinci yarısından itibaren kendilerini "Hırvat" olarak tanımlamaya başlayan yerli Katolikler ise, Avusturya ordusunun Bosna-Hersek'e girmesini hayal ediyorlardı.

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i işgalinden önceki Osmanlı kaynakları, sözügeçen ülkede yüzyıllar boyunca günlük hayatını birbiriyle içiçe sürdüren bu yerli halklar arasındaki ilişkilerin çok karmaşık bir geçmişinin olduğunu ortaya koymaktadır. Üç farklı medeniyet dairesinde⁴ yaşayan ve Osmanlıların *üç millete ayrılmışlardır* diye tabir ettikleri Bosnalılar, Osmanlı yönetimi döneminde birbirlerine *din düşmanı* diyerek düşman kesilmişlerdir. Aralarında kültürel bir iletişim olmadan içe kapanık toplumlar halinde yaşamını sürdüren Müslümanlar (Boşnaklar), Katolikler (Hırvatlar) ve Ortodokslar (Sırlar)'ın birbirleri hakkında; Katolik ve Ortodoksların ise Türkler/Osmanlılar hakkında zihinlerinde olumsuz imgeler oluşmuştur. Kuşaktan kuşağa aktarılan bu imgeler, zamanla önyargıların ve basmakalıplaştırmaların yolunu açmıştır. Bu süreç, ideoloji ve imgeselleştirme arasında ilişkiler olduğunu göstermektedir. Bu makalede *ideoloji* terimi; bir hükümetin ya da bir partinin geliştirdiği siyasal/toplumsal bir öğretiyi değil, bir ülkü olarak benimsenebilen, kişi davranışlarına yön veren düşünceler bütünü veya dünya görüşü olarak düşünölmüştür.

III. TANIMLAR

Asıl konuya geçmeden önce sözü geçen mektuplarda rastlanan *Türk* ve *Osmanlı* tanımlarını gözden geçirmek gerekir. O dönemde, *Osmanlı* sözcüğü etnik olarak *Türk* anlamında kullanılırken *Türk* sözcüğü ise hem etnik olarak *Türk* hem de *Müslüman Boşnak* anlamında kullanılmaktaydı. Bilindiği gibi, hem Avusturyalılar hem de Sava ve Una nehirleri kıyısında sınır bekçiliği yapan Hırvatlar için İkinci Viyana

⁴ Hırvatlar/Katolikler, Batı medeniyeti; Sırlar/Ortodokslar Bizans medeniyeti; Boşnaklar/Müslümanlar, Osmanlı medeniyeti.

Kuşatmasına kadar İslam medeniyetini Türkler temsil etmiştir. 18. yüzyılın başından itibaren ise *Türk* sözcüğü, etnik Türklerle akrabalığı olmadığı halde⁵ kendilerini Türk olarak algılayan *Müslüman Boşnaklar* için de kullanılmaya başlanmıştır. Bu *Türk* tanımının yanısıra aynı kaynaklarda Boşnaklar için *bizim Türkler*, *Bosna Türkleri/Bosnalı Türkler*, *Müslümanlar*, *bizim Müslümanlar* gibi kullanılagelen adların yanısıra *poturice*⁶ ve *balije*⁷ gibi hakaret edici sözler de kullanılmaktadır.

Bununla ilgili dikkat çekici bir örnek, 19’uncu yüzyılın ikinci yarısında yaşayan bir papazın Avrupa’da çoktan unutulmuş olan *Saracen* sözcüğünü Müslüman Boşnaklar için kullanmasıdır.⁸ Yeni Çağ Dönemi Hırvat edebiyatında bile nadiren rastlanan, Bosna’da ise hiç kullanılmıyan, üstelik eğitimsiz insanlara çok yabancı gelen bu sözcüğün bir Fransisken papazı tarafından kullanılması şaşırtıcı bir şey değildir. Fransisken mezhebine mensup o dönemdeki papazlar, Roma ya da Venedik’te eğitim gördükleri için yabancı dillerdeki Türk karşıtı eski metinleri de okuyabiliyorlardı. Bosnalı bir papazın Müslüman Boşnaklar için Avrupa’da çoktan unutulmuş *Saracen* sözcüğünü kullanması, kanlı bir olay nedeniyle Müslümanlara karşı duyduğu aşırı husumetin de bir göstergesi olarak düşünölebileceği tahmini de doğrular niteliktedir.⁹

⁵ Boşnakların Osmanlılar aracılığıyla İslam dinini kabul eden güney Slav halklarından biri olduğu malumdur.

⁶ *Poturica* (Poturitsa), İslamiyete geçtikten sonra tamamen Türkleşmiş kişiler için kullanılır. Sözcüğün kısa biçimi *potur*’dur.

⁷ *Balija* (Baliya) sözcüğünün etimolojisi geçmişte çok tartışılmıştır. Kültürlü, zengin, ileri gelen ailelerden gelen şehirli Müslüman Boşnakların, genellikle dağlarda yaşayıp göçebe koyunculuk yapan geçinen kaba, kültürsüz, eğitimsiz Müslüman Boşnaklar için kullandıkları *Balija* sözü, göçebe hayatı ile şehir hayatı yaşayan Müslüman Boşnaklar arasındaki toplumsal sınıf farklılıklarının tarihî oluşumuna gönderimde bulunmaktadır. Boşnakların uzun zamandan beri kullanmadıkları *Balija* sözü, Hırvat ve Sırp milliyetçileri tarafından Bosnalı Müslümanları küçümseyen, hakaret eden bir ifade, bir küfür sözü olarak kullanılmaktadır.

⁸ İng. *Saracens*, Alm. *Sarazenen*. Bilindiği gibi, bu tanım Avrupalılarca ilkönce İspanyol Arapları, sonra ise bütün Müslümanlar için kullanılmıştır. Bu konu hakkında ayrıntılı bilgiler için bk. Rana Kabbani, *Europe’s Myth of Orient*, Macmillan, London, 1986.

⁹ Örneğin, 45 ve 46 No’lu mektuplarda şöyle bir olay anlatılır: *Müslüman fanatikler, okşama adı Hasaniya olan Hasan adında Derbentli bir Türk’ü kışkırtıp eline barutlu silâh tutuşturarak Plehan manastırında ikamet eden papazları öldürmeye göndermişler. Hasan’ı buna azmettiren kişiler, kendisine, manastırı ateşe vermeden ve yanında öldüreceği papazların kellelerini getirmeden dönmesini söyleyip, hayatını kaybetmesi durumunda şehit olacağını, mezarına ise görkemli bir nişan taşı diktiriceklerine söz vermişler. Bütün Türkler gibi kendisini*

Burada *Türk* sözcüğü üzerinde dururken makalemizde Fransisken papazlarının gözüyle hem etnik olarak Türk olan ve hem de kendilerini Türk olarak algılayan Müslüman Boşnaklar hakkındaki imgelerden söz edileceğini hatırdta tutmakta fayda var. Konuya böyle yaklaşmamızın başlıca iki sebebi var: 1. Osmanlı döneminde Bosna-Hersekli Müslümanlar Türk olmadıkları halde Bosnalı Hristiyanlar tarafından *tek millet* olarak algılanmışlardır, 2. Halihazırda manevî anlamda Osmanlı mirasını paylaşan insanlar için kullanılan *Türk* sözcüğünün kavram alanı, asırlar boyunca bu insanların üst düzey devlet görevinde bulunmaları; ordu, siyaset, yönetim, din ve kültür gibi alanlarda etnik Türklerle kaynaşmaları sonucunda anlam genişlemesine uğramıştır. Şöyle ki 17. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasında Bosnalı Katolik papazlar tarafından kaleme alınan manastır kroniklerini inceleyen bir araştırmacı, bir kronikçinin etnik Türklerden mi, yoksa Müslüman Boşnaklardan mı söz ettiğini anlamakta zorluk çekebilir.

IV. MEKTUPLAR

Bu makale için incelenen mektuplar, Dr. Andrija Zirdum tarafından kitap halinde yayınlandı.¹⁰ 1846 yılında Hersekli Fransiskanlar, Bosna Fransiskan Teşkilâtı (Franciscan Province of Bosna Argentina / Bosna Srebrena)'dan ayrılıp Mostar'da kendi teşkilatını kurdukları için kitaba ancak 1850-1870 yılları arasında Bosnalı Fransisken papazlar tarafından

bağnazlıkla özdeşleştiren, dini için şehit düşmek arzısına kapılan bu bağnaz, ancak bir papaz öldürebilmiş çünkü arkadaşının yardımına koşan diğer papazlar ve Katolikler tarafından öldürülüp cesedi ateşe verilmiştir. Bunu öğrenince aşırı Katolik düşmanı kesilen Saracener, Katoliklerin Plehan Manastırı'nın damundaki rezil haçlarını sökmek isteyen sütü temiz, dindar, masum bir adamı öldürdüklerini uydurmuşlardır. Bu olaydan sonra papazların can kaybı endişesine düştüklerini vurgulayan mektup yazarı: *Sadece çok az sayıda Saracen, Hasaniya için 'Aradığını bulmuş, cezasını haketmiş' görüşüşünü destekliyor* diye devam eder. Mektup yazarının, bu olayda Katoliklerin tarafını tutan Müslümanları da küçük düşürücü bir ad kullanarak *Saracen* diye nitelendirmesi dikkate değerdir. Bu olayla ilgili olarak bk. Ekrem Čaušević, Aleksandar Vukić, "How Institutions Tell Stories: A Crime at a Franciscan Monastery in Bosnia", *History as a Foreign Country - Historical Imagery in the South-Eastern Europe/Geschichte als ein fremdes Land - Historische Bilder in Süd-Ost Europa* [Ed. Z. Blažević, I. Brković, D. Dukić], Bouvier Verlag, Bonn, 117-130.

¹⁰ Andrija Zirdum, *Pisma bosanskih franjevacica 1850-1870.*, Slovoznak, Plehan, 1996.

yazılan mekuplar dahil edilmiştir. Kitabı hazırlayan ve önsözünü yazan Dr. Zirdum’un yazdıklarına dayanarak taranan 500 kadar mektuptan 48 farklı kişi tarafından yazılan 240’ı seçilerek yayınlanmıştır. Bu 48 kişi sadece birbirleriyle değil, aynı zamanda Katolik Kilisesi yetkilileri ve önde gelen Hırvat aydınlarla da yazışmışlar. Mektuplarında sık sık rastlanan konular ise Bosna’daki siyasi durum, Bosnalı Müslümanlar ve arazi sahipleri tarafından Katolik halkına yapılan zorbalık ve çeşitli haksızlıklar, Katoliklerin sefalet içindeki zor hayatı, dayanılmaz vergiler vesairelerdir. Mektup yazarlarının bir kısmı, sadece Osmanlı sansüründen değil, Avusturya sansüründen¹¹ de korktukları için mektuplarının kendilerine karşı bir *corpus delicti* [somut delil, suçu kanıtlayıcı delil] olarak kullanılabilceğinden korkarak mektubu gönderdikleri kişilerden yazışmanın gizli kalmasını, adlarının belirtilmesini ya da mektubun okunduktan hemen sonra yakılmasını rica etmişler.¹² Bununla birlikte bir takım papazların ana dillerinde (yani Boşnakçada) yazdıkları mektuplarda sakıncalı konuları Latince ile ifade etmekle yetinmeyip ad yerine de takma ad kullanmış olmaları, bu yazışmanın ilgi çekici bir özellikleridir.

Katolik papazların sözügeçen mektuplarını derlem ve kaynak olarak kullanarak hazırladığımız bu makalede Bosnalı Katoliklerin ruhânî önderi olan Fransisken papazlarının 1856 Islahat Fermanı’ndan sonraki dönemde hem “Bosnalı Türkleri” [yani Bosnalı Müslümanları] hem de etnik Türkleri (Osmanlıları) nasıl algıladıkları, onlardan bahsederken ne gibi imgeler kullandıkları konusu işlenecektir. Tanzimat Dönemi’nde Bosna’daki siyasal durumu aydınlatıcı bir değeri olan bu mektuplardan çoğunun iki dostun birbirine yazdığı özel mektuplar olduklarından şüphe olmamakla birlikte satır arası okumaları, Osmanlı Bosnası’nın siyasal ve sosyal husursuzluklarını gözler önüne sermektedir. Bir kısmında ise açık ve kesin bir dille Bosna Katoliklerin buldukları zorlu ekonomik ve siyasal durum ele alınmıştır.

Fransisken papazların uğradığı hayal kırıklığı, merkezîyetçi reformların Bosnalı Hristiyanların hayatında bir kolaylık sağlayamamasıydı. Bunun da temelinde Tanzimat Fermanı kapsamındaki ekonomik ve

¹¹ 1867 yılına kadar Hırvatistan Avusturya İmparatorluğu’nun bir eyaletiydi. Avusturya İmparatorluğu ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkilerin iyi olması nedeniyle Avusturya istihbarat örgütü Hırvatistan’daki Türk karşıtı olayları dikkatlice takip ediyordu.

¹² Mektupların orijinaleri Slavonski Brod Brlić Arşivinde, Đakovo Piskopos Arşivinde, Saraybosna Bosna Srebrena Arşivinde, Kreševo, Fojnica, Kraljeva Sutjeska, Livno, Plehan manastırları arşivlerinde ve Jukić Arşivinde bulunmaktadır. Bkn. Zirdum, *Pisma bosanskih franjevacı*, 5.

siyasal reformların uygulanmasının yerli idareciler ve arazi sahipleri tarafından engellenmesi yatıyordu. Örneğin, 83 No'lu mektubun yazarı, bugünkü Hırvatistan'ın Slavonya bölgesinde yaşayan bir dostuna Tanzimat reformlarının herhangi bir vergi indirimi getirmediğinden ve fakir Gayrimüslim tebaanın zaten zor olan yaşam şartlarını kolaylaştırmadığından şikâyet ederek, Bosnalı Katoliklerin durumuyla ilgili şu bilgileri yer vermektedir:

Gerek Hristiyanların gerekse Müslümanların devlete ödediği temel verginin yanısıra sadece Hristiyanların ödediği vergileri de zikredeyim: 1) eski haraç vergisinden birkaç misli daha büyük bedel vergisi; 2) şarap ve rakı içtiğimiz için hamriye vergisi (ne var ki aynı içkileri içen Boşnak Türkleri bu vergiyi ödemezler); 3) domuz beslediğimiz için domuz vergisi (üstelik biz Hristiyanlar kesilen domuz başına birkaç para ödemeye mecbur iken beş baş sığır kesip etlerinden pastırma yapan Türkler vergi namına bir para bile ödemezler!); 4) yılda bir ödemek mecburiyetinde kaldığımız rakı kazanı vergisi. Bosna reayasının anlattığına göre vergi namına ödediğimiz para, geçen elli yıl içinde ödediğimiz toplam vergi parasından çok daha büyüktür. İşte Hatt-i Hümayun'un getirdiği eşitlik!¹³

Nadir istisnalar dışında fakirinden zenginine Bosnalı Müslümanlar ve sahip olduğu özel statülerin kaybından korkup özellikle de eski imtiyazlarını korumak gayretinde olan toprak ağaları, hem Osmanlı'nın Tanzimat reformlarına hem devlete karşı başkaldırdılar hem de reformların hayata geçirilmesini dört gözle bekleyen Bosnalı Hristiyanlara aşırı şiddet uygulamaya başladılar. Bu şiddet konusuna Katolik papazların mektuplarında sıkça rastlanmaktadır:

Bosnalı Türkler [Bosnalı Müslümanlar], Müslüman olmayan Bosnalılara eziyetler çektiriyorlar. Mahkemede bile biz Hristiyanları hiçe sayıyorlar. Her ne zaman Hatt-i Hümayun'un Hristiyanlara garanti ettiği hakları dile getirsek 'Bre gâvur, Bosna'da henüz Moskov'un sözü geçerli değil, burada çan sesleri değil, hocanın camide okuduğu ezan duyuluyor!' demesinler mi?¹⁴

Mektup yazarının son cümlesi, Katolik papazların uğradığı hayal kırıklığının ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Ne var ki sırf bu hayal kırıklığından dolayı sivri dille ifade ettikleri bazı düşüncelerini kalıplaşmış yargılardan oluşan söylemle özdeşleştirmek tamamen doğru değildir. Tıpkı yukarıdaki mektupta görüldüğü gibi papazların Bosnalı Müslümanları olumsuz olarak nitelemeleri hayalî değildir, temeli güncel

¹³ 83 No'lu mektup.

¹⁴ 62 No'lu mektup.

olayların sonucuna dayanan öfkenin açığa vurmuş bir göstergesidir. Örneğin:

*Padişahın yeni fermanı (1856) Müslümanları kızdırdı, gizli olarak birçok yerlerde toplanıp Hristiyanlara karşı komplo hazırlıyorlar. Açgözlü Boşnak Türkleri, Padişahın araziyi tebaasına dağıtması durumunda Hristiyanların ellerine bir toprak parçası düşmesin diye gerek işlenmiş gerekse işlenmemiş bütün toprakları ellerine geçirme gayretindedir. Bu konuda mahkemeler de onlara yardım ediyordu. Boşnak Türklerinin kurnazlığının farkına vardık, ama adaletin ne olduğunu bilmeyen bu kabadayı Türkleri mahkemeye vermekle gazaba uğratmanın ne faydası olabilir? Bosna valisinin namusundan şüphelerimiz gün geçtikçe artıyor.*¹⁵

V. OLUMSUZ İMGE VE KLİŞELER

Makalemizde Türklerin (yani Bosnalı Müslümanların ve Osmanlı Türklerinin) Fransisken papazların mektuplarında yansıtılan imajı, yirmi yıllık bir zaman zarfı çerçevesinde sunulacaktır. Bu imge, sadece olumsuz nitelme ve klişelerden, yani Türkleri küçük gören, aşağılayan ya da onlardan korku duyulduğunu gösteren ifadelerden oluşmaktadır. Çoğunlukla da Türkleri *yalancı, vahşi, acımasız, gaddar, saldırgan, zorba, rüşvetçi, bencil* ve *sahtekâr* gösteren imgelere rastlanır:

*Tuzla şehrinde biri Bavyeralı, biri Grazlı iki kişi bir ekmekçi dükkânı açmışlar. İşleri iyi gitmeye başlayınca yerli hasetçiler, biri nizam askeri olmak üzere iki kişiyi kıskırtıp dükkân sahiplerine saldırmışlar. Ekmekçiler kendilerini savunmaya gayret etmişler ise de saldırganlar, ellerindeki kılıçlarla ikisini de ağır yaralamışlar. Her zaman olduğu gibi bu defa da yalancı Türkler nizam askeri olanı deli ilân edecekler, böylece aleyhine dava açılmasını önleyecekler.*¹⁶

*Arkadaşımız Paşalić İstanbul’da yaşarken Osmanlı huyunu benimsemiş, yani bencil ve sahtekâr olmuş.*¹⁷

İnsan öldürme suçuyla tutuklanan üçü papaz olmak üzere toplam yedi Katolik hapse atılmıştır.¹⁸ Bu münasebetle Bosna Katolik manastırlarından üç Başpapaz, Bosna Valisi Hurşit Paşa’nın huzuruna çıkıp

¹⁵ 48 No’lu mektup.

¹⁶ 105 No’lu mektup.

¹⁷ 114 No’lu mektup.

¹⁸ 8 No’lu dipnotta anlatılan olay.

bu kişilerin affedilmesini rica etmişlerdir. Mektup yazarı papaz, Paşa ile görüşmelerini şöyle anlatır:

Hurşit Paşa, tutuklanan kişiler aleyhine dava açılmasın diye önce Derbent kasabası¹⁹ kethüdası ile Banyaluka kaymakamına bir miktar para vermeleri tavsiyesinde bulunarak para verildikten sonra elinden geleni yapabileceğini söyledi. Uzatmıyayım, her zaman olduğu gibi bu defa da rüşvetçi Türkler para isterler, Hurşit Paşa da para istiyor gibime geliyor.²⁰

Taradığımız mektuplarda stereotiplere Hırvat seyyahlarının eserlerindeki orana daha seyrek rastlanmaktadır. Fransisken papazlarının yazdıkları mektuplarda sadece Hırvat yazarlarının değil, bütün Avrupalı yazarların da sürekli tekrarlayıp durdukları stereotip, Türklerin *bağnaz* olduğudur. İkinci Viyana Kuşatması'nda yaşanan bozguna kadar Batıda yaygın olan bu stereotipin Osmanlı Ordusu'nun yenilmez bir güç olduğu inanişından kaynaklandığı bilinmektedir. Bundan sonraki dönemlerde ise *Türk bağnazlığı* genellikle din bağnazlığıyla ilişkilendirilir, örneğin:

Bütün Türkler gibi kendisini bağnazlıkla özdeşleştiren, sadece dini için şehit düşmek arzusuna kapılan bu bağnaz, bir papazı öldürebilmiş.²¹

Öldürülen Hasaniya'nın dul eşi iki çocuğuyla beraber Saraybosna'ya gitti. Orada papazlar aleyhine dava açıp öldürülen kocası için 'göze göz, diş diş' cezasının uygulanmasını istedi. Bu talebi de, Türk bağnazlığının kesin bir kanıtıdır.²²

Bosnalı papazların "Türkler" hakkındaki olumsuz imgelerini yansıtan tutumunu sadece Hristiyan-Müslüman ekseninde değil, aynı zamanda Katolik-Ortodoks eksenindeki politik ve kültürel geçimsizliklerde de görmek mümkündür. Bu geçimsizlikten dolayı tıpkı kendileri gibi Hristiyan olan Ortodoksların kimliğine biçilen kaftan da önyargılardan ve *kötü, vahşi, hırsız, hain, kibirli* gibi olumsuz nitelermelerden oluşmaktadır. Mektuplardan birkaç örnek verelim:

¹⁹ Bosna'nın kuzeyinde bulunan bu şehrin bugünkü adı Derventa'dır.

²⁰ 46 No'lu mektup.

²¹ 45 No'lu mektup.

²² 46 No'lu mektup. 61 No'lu mektupta da aynı olaydan söz edilir: *Bosna valisi huzurunda dul kadına 500 altın, mahkeme masrafları namına 100 altın olmak üzere toplam 600 altın ödendi ise de, cinayetle suçlanan kişilerin zabıtlar tarafından İstanbul'a götürüleceği haberi bugün elimize ulaştı. İstanbul'daki yabancı elçilerden bu olay konusunda yardımda bulunmalarını rica ediniz.*

*Bizim ortodoks Hristiyanlar Türklerden daha kötü ve daha vahşice davranıyorlar. Yolda bir papaza rastlayınca çoğu selam vermeden yanından geçiyor. Papazları ise onlardan daha kötü, hem içki içer hem de hırsızlık yaparlar (çalarlar).*²³

*Bosna'ya geldiğinizde²⁴ ortodoks papazlardan uzak durunuz. Türkler tarafından tutuklanan bazı papazların yanlarında Rusça mektuplar bulunmuş. Ortodoks papazlar, umut bağladıkları Rusya'dan, Moskov'un Türklere karşı yakında bir savaş başlatacağından sürekli bahsederler. Hele aralarında bir yabancı bulundu mu, ağzını aramak için Ruslar ve savaşla ilgili çeşitli sorular sorarlar. Ve kibirli ve hain olduklarından, çoğu zaman Türkleri korkutnak için 'Bu haberleri bir yabancidan duydum' diye övünerek görüştükleri kişiye ihanet ederler. Sakın Türklerle, Ruslar ve savaş hakkında konuşmayın. Yazar olduğunuz için en iyisi ya edebiyattan konuşmak, ya da Türkleri övmektir.*²⁵

VI. ULU PADİŞAHIN ADALETİ, NAMUSLU TÜRKLER VE ÖTEKİLER

Genellenin, basmakalıplaştırmanın tarihî menşeyini, karmaşık bir gerçeklikten doğan izlenimde de aramak mümkündür düşüncesindeyiz. Bunun nedenle araştırmacılar bile bazen olumsuz bir hükmün, bir önyargının ya da görüşün geçmişteki bir olayla mı ilgili, yoksa bir genellemeden doğan bir nitelime mi olduğu konusunda bocalayabilirler. Bu durumuma bir örnek olarak toplamda 240 adet olan mektupların hiçbirinde Padişah'a ve Devlet'e hiçbir şekilde hakaret edilmediği görülür. Tam aksine, 77 No'lu mektubun yazarı, “zülmün ulu Padişah'tan değil, yerli (Bosnalı) derebeyler tarafından yapıldığını” dile getirir:

Hristiyanlara kolaylıklar getirecek reformlara karşı çıkan, Sultan'a ve Devlet'e kılıçlı tüfekli ayaklanmalara katılan Müslümanlar şu anda kurulan şûrâların üyeleridir. Bunlar birkaç yıl önce Hristiyanları kılıçtan geçirmek istediler. Biri katolik, biri ortodoks olmak üzere iki Hristiyan da şûrâ üyeliklerine seçiliyorsa bile bunların görevi Türklere hizmet etmek ve din kardeşleri aleyhine getirilen en haksız hükümlere mührünü vurmaktır. Padişah

²³ 165 No'lu mektup.

²⁴ Bu mektup, Viyana'da teoloji öğrenimi gören Andriya Brlić Torkvat adında bir kişiye gönderilmiştir.

²⁵ 34 No'lu mektup.

*adaletinin berrak suyu, şûrâ dediğimiz pis çamurlardan süzülüp kirlenerek Hristiyanların adalete olan sussuzluğunu nasıl giderir?*²⁶

Aşağıdaki mektupta da görüleceği üzere, yerli arazi sahiplerinin kendilerine karşı nasıl davrandıklarının bilinmediğini düşünen Katolik papazların gözleri Padişah'ın üzerindedir. Bu yüzden rahiplerden biri mektubunda, Bosnadaki acı olaylarla ilgili bir raporun hazırlanması ve bu raporun Padişah'a sunulması gerektiği fikrini öne sürmektedir. Burada ilginç olan durum, mektup yazarının hal hatır sahibi Bosnalı Müslümanlar ile 'İslamiyete sempati duyan' Katoliklerin ve hatta Şeyhülislam ve Ortodoks Patriği'nin devreye sokulması teklifidir:

*İstanbul'da işimizi halledebilmek için Travnik, Banyaluka, Tuzla ve Mostar beylerinden, cesur ağalar ve efendilerinden, İslamiyete sempati duyan²⁷ Katoliklerin devlet uğruna neler yaptıklarını kanıtlayan bir yazı vermelerini rica edelim. Böyle bir yazıda muhtemelen Şeyhülislam'ı ve Ortodoks Patriği'ni devreye sokmamızın da bir faydası olur. Bunun yanı sıra Sultan Fatih'ten başlayarak Sultan Abdül Mecid'e kadar sahip olduğumuz bütün imtiyazların listesini yapalım, İstanbul'da bir kitapçık halinde bastırıp Sultan'a sunalım. Bu jestin gelecekte faydalanabileceğimiz çok olumlu siyasal sonuçları olabilir.*²⁸

207 No'lu mektubun yazarı, 1867 Ocak ayında "şerefli Travnik kaymakamı huzurunda dokuz Fransisken papazının Nişan-ı Hümayun ile ödüllendirildiğini" gururla yazar. Bununla birlikte birçok mektupta "Türklerin" olumsuz imajından ziyade yetkilerini kötüye kullanan devlet memurlarından söz edilmektedir. Bunu kanıtlamak için yerli asillerin ve toprak ağalarının zorbalıklarından, görevlerini istismar eden devlet memurlarından sürekli dert yanan papazların mektuplarından birkaç örnek verelim:

Biz Fransisken papazları dört asırdır devletimize sadık vatandaşlarız, şu ana kadar üstümüze en ufak olsa bile bir suç gölgesi düşmemiştir. Bosna Valisi cesaret edip de Derbent²⁹ kasabasına bir sorgu ve araştırma heyeti gönderseydi papaz öldürme olayının sorumlusunun Derbentli Türkler olduklarını tesbit ederdi. Ne var ki para her kapıyı açar. [Bosnalı] Türkler, amaçlarına ulaşmak ve Katolikleri Padişahın merhametinden mahrum

²⁶ 83 No'lu mektup.

²⁷ Harfi harfine: "simpatije prema islamu".

²⁸ 215 No'lu mektup.

²⁹ Devrenta (osm. Derbent), Bosna-Hersek'in kuzeyinde bulunan bir kasaba.

etmek için paralarına bile kıyamıyorlar. “Bir Türk, yüz gâvurdan daha kıymetlidir” Türk atasözü Bosna’da hâlâ geçerlidir.³⁰

Taradığımız kaynaklarda Bosnalı Türkler [Bosnalı Müslümanlar] hakkında olumlu, tarafsız nitelermelere az rastlanmıştır. İyilik ve insanlık gibi değerler *ötekilerde* aranacaksa çok sıradışı ve çok nadir bireylerde bulunan özellikler gibi düşünülür. Söz konusu papazların mektuplarında Katolik dininden olmayan yalnızca iki kişiye olumlu ifadeler, övgü ve takdirler atfedilmiştir.

Birinci kişi, Travnik Kaymakamı Şevki Efendi’dir. Paşa rütbesine sahip olan bu devlet memuru hakkında şunlar kaydedilmiştir:

Şevki Efendi Hatt-i Hümayun’un Hristiyanlara garanti ettiği mahkeme şahitliği hükmüne uyan tek kişiydi. Bu zat din ayrımı yapmadan bütün yoksulların mahkeme ve meclislerde vekili ve sözcüsüydü. Ne var ki üstün kabiliyetli ve lâyük olduğu paşalık rütbesine sahip olduğu için kiskanç ve ikiyüzlü kişilerin iftiralarına uğrayıp şu anda Saraybosna’da mahkemede kendini savunmaya mecburdur. Ne Katolik ne de Ortodoks ülkelerin konsolosları kendisine yardım etmişler, herkes zalimlere karşı sesini çıkarmaktan kaçınıyor.³¹

83 No’lu mektupta da benzer övgülere rastlanmaktadır:

Bosna oldu olalı Şevki Efendi’den daha iyi ve daha namuslu kaymakam görmemiştir. Osmanlı olduğu halde, Bosna’da kaldığı on beş yıllık bir süre içinde hem Boşnakçayı hem de yerli âdetleri fevkalâde iyi öğrenmiştir. Padişahının ve fakir tebaasının en iyi ve en sadık dostu olan bu cesur adam, hem Hristiyanları hem de fakir Müslümanları haksızlıklardan korudu. Şevki Efendi, mahkemelerde ‘okuması yazması olmadığı için kendilerini savunamayan yoksulları, varlıklı ve dili diken gibi sivri zenginlerden koruyacağını’ açıkça söyledi. Yazık ki birtakım zorbaların aleyhine açtığı davayı kaybedince Bosnalı Hristiyanların bütün umutları suya düştü, borçlarını ödemeyen fakirler ise hapishaneye girdi.³²

Papazların takdirlerini kazanan ikinci kişi ise 79, 80 ve 81 No’lu mektuplarda çok övülen “Boşnak kökenli Sokollu ailesinden olma” Aziz Paşa’dır. Mektup yazarı, Padişah’ın Bosna müfettişi olan bu Paşa’nın otuz yaşlarında, İtalyanca ve Fransızca konuşan, Katoliklere karşı hoşgörülü davranan iyi kalpli, anlayışlı bir adam olduğunu yazar. 81 No’lu mektup yazarı şunları da kaydeder:

³⁰ 46 No’lu mektup.

³¹ 60 numaralı mektup.

³² 83 numaralı mektup.

*Aziz Paşa Bosnalı Katolikleri överken Devlete ve Padişaha sadık ve itaatli olduklarını, ancak bir kısmının namussuz kişiler tarafından kötü yola saptırılıp isyancı Ortodoks Hristiyanlarla işbirliği yaptıklarını söyledi.*³³

VII. SAFDİL TÜRKLER'İN BATIL İNANÇ VE HİKAYELERİ

19'uncu yüzyılın ortalarında Hırvat yazar Matija Majuranić'in Bosna Seyahatnamesi'nde³⁴ de rastlanan bir başka stereotip ise Türklerin safdil olmasıdır ve Majuranić'e göre bu durum sadece Boşnak Türklerine değil aynı zamanda Ortodoks Hristiyanlara da özgüdür. Bu stereotipi, Fransiken papazları ısrarla sadece Müslüman Boşnaklara yüklerler. Papazların yazdıklarına göre *safdil ve kolay kandırılabilen Türkler* [Bosnalı Müslümanlar] ilgisizlikten, kayıtsızlıktan dolayı gerektiği kadar uyanık olamayıp her yalana kolaylıkla kanar ve özellikle de hurafelere inanırlarmış. Mektuplardan birinde ise Müslümanların dinlerine aykırı mucizelere inandıkları görüşü de alaycı bir şekilde ortaya atılmaktadır:

*Müslümanların anlattıklarına göre, her evden bir kişi askere alınıp önce Karadağlılara, sonra da Moskov'a karşı galip gelene kadar bir savaş sürdürülecektir. Tavuk kendini arpa ambarında sanır.*³⁵

*Müslümanların anlattıkları bir mucize: Uzun zamandan beri namaz kılınmayan bir camiye giren herkesin dili tutulmuş, imamın da. Bunu gören halk, yeni bir imam davet etmiş, ama camiye girince kendisinin de dili tutulmuş. Bundan sonra Türkler, 'Mademki bu camide din şartlarımıza uygun namaz kılınması mümkün değil, şimdiden sonra yerine gâvurun Pater Noster duası okunsun!' demişler.*³⁶

Türkler arasında şöyle bir hikâye dolaşır durmaktadır: Geçmişte Sultan Abdül Mecid'in babası olan II. Mahmut, Moskov çarından kız istemiş, 'Kızınızı vermemeniz durumunda Rusya'ya savaş ilân ederim' demiş. Moskov çarı çok korkmuş ise de Sultan Mahmud'a 'Bu nikâhtan doğacak

³³ 81 No'lu mektup.

³⁴ Matija Mažuranić (2011), *Bosna'ya Bir Bakış Yahut Bir Hırvat Vatandaşının 1839-40 Yılları Arasında O Eyaletle Kısa Bir Yolculuğu* [Haz. E. Čaušević, T. Paić-Vukić, A. Hafiz Küçükusta]. Prizren: BAL-TAM.

³⁵ 94 No'lu mektup. Metinde kullanılan atasözü, *Aç tavuk kendini buğday ambarında sanır* Türk atasözünün bir varyantıdır.

³⁶ 96 No'lu mektup. Mektup yazarının bununla ilgili yorumu çok ilginçtir: "Bu yıl gerek katolik gerekse ortodoks bütün Hristiyanların tuttıkları korizm orucu ile Ramazan ayı aynı tarihlere düştükleri için bizim Müslümanlar hoş olmayan bir önsezisiye kapılmış olsalar gerek."

ilk çocuğun Rus çarına verilmesi şartıyla kızımı gelin veririm’ demiş. Sultan Mahmut bu şartı kabul etmiş de nikâh kıydırılmış. Yıllar sonra Sultan Mahmut ölünce Türkler, gelenek ve göreneklerine uyarak küçük oğlunu tahta oturtmak istemişlerse de Moskov çarı, ‘Sultan Mahmud’un iki oğlundan hangisi büyük?’ diye sormasın mı? ‘Abdül Mecit’ cevabını alınca Moskov çarı: ‘Öyle ise, padişahınız Abdül Mecit olacak, aksi takdirde ben size savaş ilân ederim!’ demiş. Böylece Türkler gâvur Abdül Mecid’i tahta oturtmaya mecbur kalmışlar. Bundan sonra hem topraklarını, hem malını mülkünü, hem de hükümranlıklarını kaybetmişler.³⁷

Bu hikâye sadece Müslüman Boşnakların *kolayca aldatılan safdil, dar kafalı insanlar olduğu* stereotipini³⁸ yansıtmaz, aynı zamanda ahalinin gözünden Devlet-i Âliyye’nin uğradığı sonu gelmeyen askerî yenilgiler ile iç ve dış politikadaki başarısızlıklarının saf bir açıklaması niteliğini taşır. Osmanlı hakimiyeti boyunca kendilerini *mağdur* hissedilen Katolikler, sadece Müslümanlarla değil Ortodoks Hristiyanlarla bile uzlaşmamışlar. Siyasal alanda olduğu gibi, kültürel alanda da görülen bu uzlaşmazlığın başlıca nedeni, Avusturya ve Rusya gibi büyük devletler tarafından sürekli tahrik edilen milliyetçiliktir. “Balkanlarda milliyetçi hareketlerin kilise yardımıyla gerçekleştiğini ve 1860’tan sonra Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nun Bosna-Hersek katoliklerine yönelik müdahaleci bir politika izlemeye başladığını”³⁹ bildiğimiz halde taradığımız kaynaklarda bununla ilgili konuların hiç dile getirilmediği görülmüştür. Zannımızca, papazların bu konuyu dile getirmemelerinin başlıca nedeni ihtiyat ve korkuydu. Çünkü mektuplarında kendilerini *devlete ve padişaha sadık ve itaatkâr vatandaşlar* diye adlandırmalarına rağmen Avusturya Ordusu’nun Bosna’ya girmesinden hemen sonra Katolik halkın en seçkin din adamları eşliğinde Bosnalı Katolikler, ordu komutanı General Filipović’in huzuruna çıkıp hoş geldiniz dileğinde bulundular. Karşılama Törenine Osmanlı Devleti’nin çöküşünü ve Bosna Hersek’in Sırbistan’a ilhakını hayal eden Sıplar da katılmışlardır. Bosnalı Müslümanların temsilcileri ise -başka bir seçenekleri olmadığından- Baron Jovanović’in huzuruna çıkıp hoş geldiniz ziyaretinde bulunmuşlardır. 1858-1878 yılları arasındaki olayları içine alan *Balkan Hetiraları* adlı kitabında Martin Djurdjević, bu olayla ilgili olarak şunları aktarır:

³⁷ 95 No’lu mektup.

³⁸ Tabii ki “Müslümanların kolayca kandırılabilen ve kaba insanlar oldukları” stereotipi, yukarıda sözü edilen “kurnaz oldukları” stereotipiyle çelişkilidir.

³⁹ İlber Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, 70, 77, 94.

“Baron Jovanović⁴⁰, Hersek’te sükûneti tümüyle sağlayıp düzeni kurduktan sonra Mostar’a geri döneceğini açıklamış. Bütün şehir onu görkemli bir şekilde karşılamak için hazırlıklarına başlamış ancak bu hazırlıklara kimileri gerçekten sevindikleri için, kimileri ise başka bir seçenekleri olmadığı için katılmışlar. Karşılama töreni için Velika Tepsa’da bir zafer takı inşa etmek gerekiyormuş. Zafer takını süslemeye başladıklarında ise bayraklar ve takın üzerinde yer alacak yazıtlar nedeniyle şehir halkı arasında büyük bir kargaşa olmuş. Birileri, zafer takında sadece Sırp bayraklarıyla Kiril harfli yazıtların yer almasını isterken diğerleri, Hırvat bayrakları ve Latince yazıtların olmasında ısrar etmiş. Sonunda Sırp ve Hırvatlar, bayrakların Sırp bayrakları; yazıtların ise Latin harfli olması şartıyla uzlaşmışlar. Bizim Türkler [Bosnalı Müslümanlar] bunu fark ettiklerinde onlardan ayrılıp Konak önünde bulunan Suhodolina’da Türk mimari üslubunda, tamamı altın işlemeli kıymetli kadifeden üzerinde Türkçe bir yazıt bulunan başka bir zafer takı yapmışlar. Mostar’da o zaman sadece 4 aile, toplam 19 Yahudi varmış. Onlar da Luka’da bir zafer takı yapıp onu Tevratlarla ve gümüş şamdanlarla süslemişler.”⁴¹

VIII. SONUÇ

Malum olduğu gibi Osmanlıların Bosna’yı fethinden sonra Bosnalı halkın bir kısmı İslam dinini kabul etmesi sayesinde birçok imtiyaza sahip olup memleketi üç yüzyıldan fazla bir zaman içinde yönetmiştir. 19’uncu yüzyılda Osmanlı Devleti’nin sürekli toprak kayıpları ile askeri ve ekonomik durumunun zayıflaması neticesinde Hristiyanların sosyal ve ekonomik konumu ve hayat şartları dayanılmaz denecek kadar zor hâle gelmiştir. Bu dönemde, etnik olarak Türklerle akraba olmadıkları halde kendilerini Türklerle tamamen özdeşleştiren Bosnalı Müslümanlar, özellikle arazi sahibi ağalar, ayrıcalıklarını kötüye kullanıp reayası

⁴⁰ Stjepan Jovanović (Stephan Freiherr (Baron) von Jovanovich (1828–1885) Hırvat asıllı bir Avusturya-Macaristan generali idi. 1861–1865 yıllarında Avusturya Saraybosna genel konsolosu görevinde bulunmuştur. 1878’de Bosna-Hersek’i işgal eden Avusturya-Macaristan güçlerinin komutanıydı. 1885’te Hırvatistan Zadar şehrinde öldü. Kaynak: https://en.wikipedia.org/wiki/Stjepan_Jovanovi%C4%87 (11/5/2020).

⁴¹ Martin Gjurgjević, *Memoari s Balkana (1858-1878)*, Naklada pisca, Sarajevo, 1910, 186-187.

olan Hristiyan çiftçilere zulüm ve kötülük yapmaktan çekinmemişler. Hristiyanlar, memleketin durumunu ve Bosnalı Müslümanlar hakkındaki şikayetlerini çeşitli kanallarla Babıali'ye iletmışler ancak bunlar çoğunlukla neticesiz kalmıştır. Boşnak arazi sahipleri, 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'na ve 1856 Islahat Fermanı'nın vaat eylediği eşitlikçi yapı ve nizamlara karşı koyduklarından Bosna ve Hersek'te toplumsal ve iktisadi bir değişim olmamıştır. Tam aksine, 1849'da Müslüman Boşnaklar her zamankinden ziyade muhalefet gösterdikleri için Babıali tarafından onlara bazı izin ve kolaylıklar verilmiştir. Bu kolaylıklar gereğince diğer vilayetlerde uygulanan vergi usulü Bosna'da uygulanmayacak, tumarların öşürleri defterdar ve malmüdürü gibi hususi memurlar tarafından tahsil olunmayacak, arazi sahipleri tarafından toplanacaktı. Bu yeni düzenleme vergilerin düşmesine değil, tam aksine yükselmesine sebep olduğu için reaya fakir düşüp sefalet içinde yaşamağa başlamıştır. Makalemizde Fransisken papazların, Hristiyanlar için çok zorlukların yaşandığı dönemde, yani 1850'li yıllarda birbirine yazdıkları ve gizli kanallardan ulaştırdıkları mektuplarında yansıtılan hayalkırlığı, öfke ve aşırı derecede olumsuz “Türk” imgesinden bahsedilmiştir. Bu mektuplardaki olumlu imgeler ise sultana ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Islahat Fermanı'nın Bosnalı arazi derebeylerine kabul ettirilmesini destekleyen seçkin Bosnalı Müslümanlara atfedilmektedir. Sözü geçen mektuplarda rastlanan en olumsuz imge, niteleme ve klişeler, “ulu Padişah Adaletinin Berrak Suyunu Bulandıran” Bosnalı Müslümanları küçük gören, aşağılayan ya da onlardan korku duyulduğunu gösteren ifadelerden oluşmaktadır. Birkaç mektupta aşağılayıcı sözler ve olumsuz nitelermeler Bosnalı Sırp papazlara da atfedildiği için taranan metinler, 19. yüzyıl Bosnası'nda dinlerarası hoşgörüsüzlüğe imgebilimsel bir bakış olarak da değerlendirilebilir.

“THOSE WHO MUDDY THE WATERS
OF IMPERIAL JUSTICE”
An Imagological Review of Interfaith Relations
in Nineteenth-Century Bosnia

Abstract

Stereotypes and axiological attributions used by Bosnian Franciscans to describe “Bosnian Turks” (Bosniaks) and Orthodox Christian priests during the second half of the nineteenth century are discussed. The sources for analysis were private letters exchanged by Franciscans during the period from 1850 to 1870 via private channels, in order to prevent the correspondence from falling into the hands of the Austrian and local Ottoman authorities. As the correspondence took place in secrecy and without fear of censorship, it may justifiably be assumed to reflect the Franciscans’ authentic opinions and attitudes toward the Ottoman authorities and members of other confessions with whom they shared, among other things, living space and language. Analysis has shown that the axiological attributions in the Franciscan letters resembled the repertoire of perceptions and value judgments encountered in other source of Catholic provenance from Bosnia and Herzegovina, as well as early modern Croatian literature. Interestingly, however, not a single negative attribute is ascribed to the sultan. On the contrary, he is described as the embodiment of the principle of justice and an exalted ruler, “whose crystal clear water” (a metaphor for justice) is clouded and muddied by representatives of the local authorities.” Since imagological analysis also requires historical contextualization, such an attitude toward the sultan should be viewed within the sociohistorical context. Indeed, the majority of the letters were written when the central authorities, under the sultan’s watchful eye, were strenuously attempting to crush the resistance from the conservative ulema and major landowners to social and agrarian reforms in Bosnia. Since these reforms were of vital importance to Catholics and their survival, the authors of the letters not only praised the sultan and some Ottoman governors in Bosnia but also distinguished Muslims (Bosniaks) who supported the reforms as a way to modernize the Ottoman state. The topic was approached from the imagological aspect through the discursive analysis of constructions regarding the cultural and religious identities in Bosnia at the time.

Key words: imagology, letters, Bosnian Franciscans, interconfessional relations, the Tanzimat reforms in Bosnia

KAYNAKÇA

- Aličić, Ahmed S., *Pokret za autonomiju Bosne od 1831. do 1832. godine*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1996.
- Čaušević, Ekrem; Vukić, Aleksandar, „How Institutions Tell Stories: A Crime at a Franciscan Monastery in Bosnia“, u: *History as a Foreign Country - Historical Imagery in the South-Eastern Europe/Geschichte als ein fremdes Land - Historische Bilder in Süd-Ost Europa* [Ur. Blažević, Z.; Brković, I.; Dukić, D.], Bouvier Verlag, Bonn, 2015, 117-130.
- Dukić, Davor, *Sultanova djeca – Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja*, THEMA, Zadar, 2004.
- Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju* [Ur. Dukić, D.; Blažević, Z.; Plejić Poje, L.; Brković, I.], Srednja Europa, Zagreb, 2009.
- Gjurgjević, Martin, *Memoari s Balkana (1858–1878)*, Naklada pisca, Sarajevo, 1910. http://www.cidom.org/wp-content/uploads/2015/12/Martin-Gjurgjevi%C4%87-Memoari-s-Balkana-1858-1878_opt.pdf (11/5/2020)
- Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka. Borba za autonomiju Bosne – Husein-kašpetan Gradašćević*, BZK Preporod, Sarajevo, 1997.
- Kabbani, Rana, *Europe's Myth of Orient*, Macmillan, London, 1986.
- Leerssen, Joep, „Imagologija: povijest i metoda“ (prev. Ivana Brković), u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju* [Pr. Dukić, D., Blažević, Z., Plejić Poje, L., Brković, I.]. Srednja Europa, Zagreb, 2009, 169-186.
- Malcolm, Noel, *BOSNA – Kratka povijest* (prev. Zlatko Crnković), Buybook, Sarajevo, 2011.
- Mažuranić, Matija, *Bosna 'ya Bir Bakış Yahut Bir Hırvat Vatandaşının 1839-40 Yılları Arasında O Eyalete Kısa Bir Yolculuğu* [Ur. Čaušević, E., Paić-Vukić, T. i Hafiz Küçükusta, A.], BAL-TAM, Prizren, 2011.
- Ortaylı, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İletişim Yayınları*, İstanbul, 2003.
- Šljivo, Galib, *Omer-paša Latas u Bosni i Hercegovini: 1850–1852*, Svjetlost, Sarajevo, 1977.
- Zirdum, Andrija, *Pisma bosanskih franjevaca 1850–1870*, Slovoznak, Plehan, 1996.